

DOSTOJEVSKIJ A PROBLEMATIKA ZMYSLU ŽIVOTA

JURAJ KOPANIČÁK, Bratislava

Dostojevskij ako prvý v dejinách svetovej literatúry sústavne používal psychologickú analýzu ako základný prostriedok zobrazovania človeka. Psychoanalýza ako zobrazovací prostriedok nebola pre Dostojevského náhodou ani samoúčelom. Používal ju v záujme odhalovania „tajomstva človeka“ a vyplynula z jeho filozofickej koncepcie človeka, ľudskej spoločnosti a sveta vôbec. Aj keď celý svoj intelekt použil na formulovanie správnej, pravdivej koncepcie, predsa ako skutočný génius si bol vedomý, že „pravdivosť“ jeho koncepcie je len relatívna, a to práve z hľadiska vlastnej koncepcie. Dostojevského východisko je na pohľad veľmi optimistické a pre človeka lichotivé: človek je vo vesmíre najdôležitejšia a jedinečná bytosť. Jeho jedinečnosť je podmienená dvoma vlastnosťami či schopnosťami: je jediným tvorom vo vesmíre, ktorý myslí, a jediným, ktorý si uvedomuje nielen prírodu, ale aj seba a svoje vlastné vedomie, cítenie a chcenie. Človek sa v dôsledku svojho sebavedomia stáva bytosťou uvedomele aktívnou, cíti sa pánom prírody a je predchnutý vedomím, že je v každom prípade – nezávisle od kvantity a kvality schopností – neopakovateľným subjektom, že od začiatku sveta nebol a do konca sveta nebude takého, ako je on sám s konkrétnymi vlastnosťami, schopnosťami, s neopakovateľnými zážitkami, príbehmi a životným osudom. Lenže toto sebavedomie „koruny tvorstva“ je zdrojom hlbokého sebaklamu, ktorý nahodáva optimizmus ako prepotrebný a pre sebarealizáciu vrcholne užitočný postoj k životu. Tento sebaklam má formu rôznych ilúzií, ktoré oživujú životný optimizmus, podporujú aktivitu v záujme sebarealizácie a liečenia rán, spôsobovaných objektívnymi prírodnými zákonmi, osobnými neúspechmi, chorobami alebo defektnými medziľudskými vzťahmi, ktorých súhrn nazývame osudom. Najrozšírenejšou formou sebaklamu je ilúzia, o ktorej individuum zriedka uvažuje, pretože ju získava priam s materinským mliekom. Je to ilúzia o živote ako o večnej, do výšky sa tiahnucej a stále nové úspechy prinášajúcej špirále úspechov, ktorých obsah a hodnota závisia jedine od našej vôle, od našej aktivity. Tejto ilúzii človek podlieha už v detstve, ešte pevnejšie sa v nej upevňuje v mladosti – v období vývinu telesných zdatností a duševných schopností, ktoré mu vnukajú lichotivé hodnotenie vlastnej osobnosti a odvážne odhodlania do budúcnosti k výhodnej premene života. Odtiaľ je už len krôčik k riešeniu večného problému zmyslu života, ktorý sa mu javí spočiatku v ružových farbách, v čom ho ubezpečujú aj dejiny, lebo ľudstvo sa od divožstva cez epochu barbarstva dopracovalo k dnešným vedeckým a umeleckým vrcholom. Človek v mladom a ešte väčšmi v strednom aktívnom veku, súc plný sily, aktívneho vzťahu k realite a pritom preniknutý neuhasiteľným smädом po krásе a láske, sa síce stretáva s nezvratnými udalosťami tragického rázu, ale takéto „hraničné skúsenosti“ zriedka narúšajú optimistické životné ilúzie. Málokto si uvedomuje, že podobné ilúzie a optimistické predstavy si naše vedomie a podvedomie bez účasti našej vôle vytvára za účelom popierania smrti. Úlohou týchto ilúzií je eliminovať alebo aspoň preháňať

strach pred smrťou. Túto úlohu plnia aj všetky náboženské teórie, ktoré majú aj pozitívny účinok, lebo zjemňujú nepriazeň „krutej“ reality a sú pre značnú časť ľudstva najúčinnjším prostriedkom prekonávania strachu pred smrťou. Túžba Dostojevského a jeho hrdinov prijať náboženské krédo (“hosanu“) je úplne pochopiteľná, lebo korene náboženstva sú prihlboké a kultúrne väzby na vieru prisilne zakotvené v podvedomí. Boj protirečivých princípov v duši Dostojevského, o ktorom napísal v liste Fonvizinovej, platí v celom duševnom živote Dostojevského a tento boj pro a kontra zobrazil aj v umeleckých postavách niektorých hľadačov pravdy. Pod vplyvom uvedených ilúzií, vyplývajúcich z preceňovania „kladných“, totiž pre človeka príjemných stránok života alebo ilúzií, ktoré vytvárajú náboženské teórie, sa samočinne formuje akási, povedal by som, iracionálna viera o vlastnej výnimočnosti či nezraniteľnosti. Človek vie, že ľudia chorľavejú, starnú, umierajú a bývajú postihnutí všemožnými údermi, ale pozorované životné nepríjemnosti prijíma s chladnokrvnou ľahostajnosťou ako niečo, čo sa ho netýka, akoby žil mimo zákonov prírody, mimo biologicky a spoločensky nedeterminovaného osudu.

Ilúzia je ilúzia, to znamená, že je deformovaným videním sveta a života, je vlastne popieraním reality. Je teda jednoznačné, že povážlivo oslabuje a spútava ducha, ale na druhej strane pôsobí na človeka povzbudzujúco a za každých okolností, najmä pri „úderoch osudu“, ho utešuje, vracia mu nádej a chuť do života. Teda namiesto je otázka: podporovať ilúzie, alebo proti nim bojovať v mene pravdy? Ale akej pravdy? Čo ak celý život je len ilúzia a jedinou dnes známou nepopierateľnou pravdou je, že vznik alebo zrod je previnenie, ktoré musí byť potrestané zánikom? Lenže s touto pravdou nemožno žiť, možno sa len zmieriť so smrťou a spokojne zomrieť. Preto jedinou správnu odpoveďou ozajstného humanistu a „priateľa ľudského plemena“ malo by byť: neslobodno brať ľuďom ilúzie, ak im nemožno ponúknuť niečo lepšie. Ale aj to lepšie zase nebude nič iné ako nová ilúzia. Teda darmo je, i keď si uvedomujeme, že ilúzie sú deformáciou života, sú to **normálne** stavy **normálneho** zdravého človeka a sú produktom samej ľudskej prirodzenosti.

Povzbudivé ilúzie o živote sú však samey osebe krehké a niet hádam človeka, ktorý by necítil ich krehkosť mnohokrát vo svojom živote. Rozbíjajú ich náhle nezvratné udalosti, rozličné údery osudu, napríklad smrť blízkych príbuzných – rodičov, priateľa, manželského partnera. Zvlášť ťažkým úderom býva smrť vlastného potomka. Takéto údery rozbíjajú aj ilúzie o vlastnej nezraniteľnosti. Iný druh „rozbíjačov“ ilúzií väzí vo vlastnej osobnosti. Sú to rozmanité telesné, duševné a biologické nedostatky. Obzvlášť treba upozorniť na utajované, zato však veľmi silné faktory, ako sú nadbytok alebo naopak deficit sexuálnej potencie a ešte vo väčšej miere „zvrátené“ formy sexuálnej žiadostivosti, pretože ony vytvárajú v podvedomí silné emotívne centrá, ktoré sa navonok prezentujú v podobe rozmanitých chorôb alebo podivinských manierov, zlovykov alebo jednoducho záporne ovplyvňujú charakter.

Osudom či prírodou takto ponížené a urazené subjekty to rozmanito prežívajú. Úprimne nábožensky založení pokorne prijímajú svoje utrpenie v nádeji na posmrtnú odmenu, druhí sa búria proti zákonu prírody ako „človek z podzemia“, ktorému sa protiví axióma dvakrát dva je štyri, a nie päť, iní sa búria proti spoločenskému zriadeniu a jeho zákonu, ako Raskolnikov, Peter Verchovenskij, Šigalov a ostatní „diablom posadnutí“, ďalší sa spoliehajú jedine na seba, hľadajú prostriedky na sebarealizáciu len v sebe samom, ako Kirillov z *Diablom posadnutých* a Arkadij z *Výrastka*, iní sa zase búria proti nemorálnej spoločnosti, ako Nastasia Filippovna,

alebo proti morálke, ako Stavrogin, a nakoniec sú takí, ktorí sa búria proti celému svetu i proti jeho stvoriteľovi, ako Ivan Karamazov a ním stvorený Veľký inkvizítor. Všetkých spája túžba po slobode, ale po slobode absolútnej, bez všetkých obmedzujúcich zásad a zákonov spoločenských, biologických a prírodných, čo zase nie je nič iné ako ilúzia. Tak ako Kristus nenašiel po smrti nič, aj povzbudivá nádej úprimne veriacich na posmrtnú odmenu je len utišujúcou ilúziou večného Dona Quijota, boj proti spoločenským zákonom v mene slobody vedie ešte do väčšieho otroctva a Stavroginov amoralizmus privádza do bezvýchodiskovej situácie, z ktorej východiskom je len samovražda. Spoločným omylom všetkých týchto aj iných ilúzií, ktoré ľudské vedomie vynachádza v záujme premáhania strachu pred smrťou, je to, že človek so svojim „euklidovským“ rozumom personifikuje prírodu a celý vesmír, seba stavia do jeho centra, a preto nemôže, lebo nechce, pochopiť, že nepríjemné stavy a udalosti ako povedzme bolesť, smrť, sexuálny deficit, telesné defekty atď. nie sú dôsledkom nespravodlivosti prírodných zákonov, lebo príroda je voči našim potrebám a pocitom ľahostajná, ako je voči nám ľahostajný žblnkotajúci potôčik, zákerný močiar či strmé bralo, ktoré nám bráni v ceste. Naopak, živé tvory, ktoré majú pocity, majú sa prispôbovať, tým skôr človek, ktorý okrem pocitov má aj schopnosť myslieť a pochybovať o správnosti svojho vnímania, konania a skúsenosti. Na príklade Ippolitovej vzbury proti prírode Dostojevskij v románe *Idiot* na základe analýzy hrdinového vedomia presvedčivo dokázal nelogickosť personifikácie prírody ako prameňa ilúzií o živote. Egocentricky zameraný Ippolit svoju chorobu (tuberkulózu) pokladá za tragickú nespravodlivosť zo strany prírody, ktorú považuje za akéhosi „ozrutného, nemilosrdného a hluchého dravca alebo správnejšie by bolo povedať, že má podobu akéhosi obrovského stroja“, ktorý zachytí, rozdrví a nezmyselne zhltnie aj tú najcennejšiu bytosť. Týmto prirovnaním Ippolit chce vyjadriť svoj vzťah k prírode a jej zákonom, ako k „temnej, drzej a nezmyselnej večnej sile, ktorej je všetko podrobené“ ([1], 339). Ippolitovo vedomie sa búri proti nezmyselnej krutosti prírodných zákonov: „... prečo vytvára najkrajšie bytosti na to, aby sa im opovržlivo vysmiala?“ ([1], 247). Ippolitovi sa občas zdá, že vidí v akejsi podivnej a nepredstaviteľnej podobe túto nekonečnú silu, tú hluchú, nemú temnú bytosť ...“akoby ho ktosi vzal za ruku a so sviečkou v ruke mu ukázal akéhosi obrovského odporného pavúka“ ([1], 340). Myškin súciti s Ippolitom, ktorého príroda odsúdila na predčasnú smrť, ale si uvedomuje, že vzbura a hlavne rozohňovanie zlosti nič nevyriešia, že je len jedno východisko – zmieriť sa s osudom, a radí mu: „Prejdite mimo nás a nezávidte nám naše šťastie“ ([1], 433). Proti Myškinovej rade možno namietat len jedno – ľahko radí pokoru tomu, kto neprežil vlastnú smrť. Lebo všeobecný strach zo smrti, ktorý všetci majú, pretože je vrozený všetkým živým bytostiam ako súčasť sebazáchovného pudu, je jedno, ale celkom iné je prežívať istý príchod vlastnej smrti, jej prežívanie v celom tele svojej bytosti; to je už ozajstná hrôza, ktorú Dostojevskij osobne zažil. Ippolit je však výnimkou spomedzi ostatných menovaných hrdinov Dostojevského. Pre neho nebola vzbura proti prírode iluzórnym prostriedkom zbaviť sa strachu pred smrťou, lebo hrôza zo smrti bola už v ňom, smrť už uviazla v jeho vedomí a v celej bytosti. Strach bol už teda reálny, nie potenciálny alebo očakávaný, a Ippolitovi chýbali akékoľvek spôsoby eliminovať ho alebo ho aspoň zmierniť: nemal deti a nemohol si vytvoriť ilúziu o pokračovaní bytia v potomkoch; nevytvoril nič v oblasti vedy, umenia alebo literatúry, teda nezostane po jeho smrti ani časť jeho vedomia, nemal vieru ani v Boha-ochrancu, ani v posmrtný život, teda nemohla ho utešiť ilúzia posmrtnej odmeny. Nuž dokonalá smrť, teda aj hrôza zo smrti desivá, veď je známe, že strach zo smrti je tým väčší, čím

menší je pocit sebarealizácie v živote. Aký zmysel mala potom Ippolitova vzbura? Ippolitova vzbura je nasýtená zúrivou nenávisťou nielen voči prírode a jej zákonom, ale proti všetkým živým, zdravým, ktorí sa cítia nešťastní a ponosujú sa na svoje slabé sociálne zabezpečenie. Závidí im ich zdravie a dlhý život. Vo svojej spovedi píše: „Kto je vinný, že sú nešťastní a nevedia žiť, hoci majú pred sebou po šesťdesiat rokov života ...? Vôbec mi nebolo ľúto tých hlupákov ani predtým, ani teraz – to hrdo prehlasujem! Prečo sa nestali rotschildmi ...? Ved' keď žije, všetko je v jeho moci: kto je vinný, že to nechápe?“ ([1], 327). Teda zmysel Ippolitovej vzbury spočíva v kompenzácii strachu zo smrti menej osudovými, ale tiež intenzívnymi afektami – závisťou a nenávisťou.

Táto moja pesimistická, ale podľa mňa realistická úvaha mi vyplynula z analýzy psychických pocitov Dostojevského hrdinov a otvára široký priestor pre riešenie problematiky zmyslu života – nielen individuálneho, ale aj celého ľudstva. Dostojevského definícia zmyslu života je veľmi blízka výroku človeka, ktorý nebol Dostojevskému bezvýhradne naklonený – T. G. Masaryka. Zabudol som prameň, kde sa ten výrok nachádza, ale predpokladám, že som si ho dobre zapamätal, lebo na prahu mladosti sa mi stal krédom. Jeho zmysel znie: „Hoci aj ako cigánskeho rodu posledný potomok pričínil by som sa o to, aby čestná zostala pamiatka po mne.“ Dostojevskij svoju definíciu priamo nesformuloval, ale logicky vyplýva z jeho umeleckých kreácií a z publicistickej pozostalosti.

Hoci v nekonečnom vesmíre ako v miliónoch zborov slnc, stálic a planét naša planéta pravdepodobne nie je jediná so živými organizmami a človeku podobnými tvormi, život, „tvorstvo“, a teda aj človek sú ojedinelými, „náhodnými“ fenoménmi a pritom sú efemérnou realitou, ktorej dĺžka sa vo vesmírnom čase sotva vyrovná dĺžke života efemér na našej Zemi. Ak teda takýto efemérny fenomén je náhodný a má nulovú hodnotu, pokiaľ ide o vplyv na nekonečný vesmír, ako hľadať zmysel sekundy vo večnosti? Nech by si ľudstvo alebo individuálny génius našiel akýkoľvek zmysel individuálneho života alebo dokonca celého ľudstva, vždy to bude prázdna ilúzia. Ľudstvo predsa zanikne tak, ako zanikne aj celá naša planéta, ba aj celá slnečná sústava. A teda, ako som zdôraznil vyššie, aj keď si ľudstvo vytvára zmysel života – individuálneho i všeludského, v každom prípade ide o ilúziu. V tejto súvislosti spomeniem odpoveď, ktorú nás učili v ľudovej škole na hodinách náboženstva na otázku „Načo žijeme“?. Odpoveď si presne pamätám: „Aby sme Boha ctili, jeho milovali, a tak do neba prišli.“ Autor učebnice príliš nadhodnotil nevykryštalizovanosť psychológie a vrodennú sebalásku sedem- až desaťročného dieťaťa, ale povážlivo podcenil citlivosť logiky dieťaťa, citlivosť, ktorá ovplyvňuje spôsob myslenia a vytvára v jeho vedomí a podvedomí základy budúcich vzťahov k svetu, k spoločnosti a k iným ľuďom. A zatiaľ namiesto etických základov, t.j. namiesto druhého hlavného prikázania „Miluj bližného svojho ako seba samého“, sa mu predkladajú kupecké počty: za „dám“ (lásku), „dostanem“ (nebeskú odmenu). V tomto ohľade nemôžem nepoznamenať, že takou istou logikou sa vyznačuje aj etika, a tým aj zmysel individuálneho a všeludského života podľa marxistov: „mravné je to, čo slúži socializmu“: za slúženie socializmu bude človek odmenený „žiarivou budúcnosťou“ – marxistickým nebom. Oba tieto „zmysly“ sú druhotnou ilúziou, vyplývajúcou z nedokázateľnej ilúzie existencie „neba“, a oba – podľa môjho názoru – protirečia kresťanstvu. Pravý kresťanský zmysel života má základ v Mojžišovom druhom prikázaní: „Miluj bližného svojho ako seba samého.“ Kristova revízia judaizmu toto prikázanie doplňuje výzvou: „Milujte nepriateľov svojich“, čím pojem „bližný“ rozširuje na všetkých ľudí bez

výnimky. To tvorí podstatu Dostojevského etického individualizmu, o ktorom sa hovorí v mojej monografii o Dostojevskom. Vo vedomí mnohých ľudí pojem individualizmu často splyva s pojmom egoizmu, čo zväzda aj niektorých filozoficky erudovaných ľudí. Dostojevského etický individualizmus je priamo protikladný aj etickému materializmu ako konkrétnemu prejavu vulgárneho a bezohľadného egoizmu, aj kolektivistickému antiindividualizmu ako predmetu obmedzovania slobody a ostatných ľudských práv, i subjektivistickému superindividualizmu ako nástroju budovania totalitných spoločností ovládaných neomylným vodcom alebo hŕstkou vyvolených.

Dostojevského zmysel života najplnšie vyjadrujú jeho kladné postavy – Soňa Marmeladovová v *Zločine a treste*, knieža Myškin v *Idiotovi*, mních Zosima a Aljoša v *Bratoch Karamazovovcoch*.

Prostitútka Soňa Marmeladovová obetuje nielen svoje telo a svoju povesť, ale berie na seba aj večné zatratenie, len aby pomohla rodine svojho otca, ktorý prepadol alkoholizmu. Nakoniec celý svoj život venuje dvojnásobnému vrahovi a ide s ním na Sibír, aby mu pomohla znášať zaslúžený trest a hlavne kajať sa a oľutovať svoj zločin. Knieža Myškin so svojou vierou, že krása spasí svet, je stelesnenou láskou, človekom-Kristom, ktorý vie pochopiť cudzie pocity, cudzie bóle a cudzie hriechy, ku každému sa obracia s láskou, ale sám od nikoho nič nečaká, šťastný môže byť cudzím šťastím, ale za svoju lásku ku všetkým je odmenený stratou vlastnej identity človeka ako uvedomelej bytosti, čo je dôsledkom egoisticky zameraného spoloočenia. Mnicha Zosimu, bohatého na životnú skúsenosť, neprivedla do kláštora túžba po zaslúženom odpočinku, ale sprevádza ho túžba po zdokonaľovaní seba samého i všetkých, ktorí k nemu prichádzajú. Jeho predsmrtné poučenie je vlastne filozofickým a zároveň sociologickým zdôvodnením princípu, ktorý v každodennej praxi konkretizuje prostitútka Soňa a „idiot“ Myškin. Zosima neprijal mníšstvo preto, aby bol len božím sluhom, a tak si vyslúžil nebeskú odmenu, ale aby bol zároveň sluhom pozemského sveta. Učí ľudí, že láska k Bohu sa prejavuje v láske k druhým a k celému božiemu stvoreniu, že človek nemá žiť len pre seba a starať sa o vlastnú spásu, ale má sa cítiť zodpovedný za osud druhých a byť im užitočný. V prípravných materiáloch k *Diablolom posadnutým* Dostojevskij napísal: „Kristova mravnosť, vyjadrená pár slovami, je idea, že šťastie osobnosti spočíva v slobodnom sebaobetovaní, len aby iným bolo lepšie“ ([1], zv. 8, 193). Túto zásadu, možno aj pod vplyvom mnicha Zosimu, ale hlavne vďaka mravnej zameranosti svojej osobnosti, si osvojil aj Aljoša Karamazov, ktorý ešte pred otcovou smrťou odchádza so Zosimovým požehnaním z kláštora do sveta, aby zasvätil svoj život iným, ktorí potrebujú či už morálnu, alebo sociálnu pomoc, bez ohľadu na to, ako prijme jeho ľudomilnú činnosť egoisticky zameraná spoločnosť. Sám autor predpokladá, že za svoju bezhraničnú obetavosť ľudstvu Aljoša nebude ľutovať ani položiť svoj život na popravisku. V tomto je Aljoša podobný Myškinovi, na rozdiel od ktorého je plne uvedomelým, normálnym a navyše dostatočne erudovaným človekom, a predsa sa ako Kristus obetuje za budúce šťastie ľudstva.

Z uvedeného vyplýva, že Dostojevskij považuje úsilie formulovať nadosobný zmysel života za vytváranie novej ilúzie, a to ešte ilúzie zrejme obligátnej, ktorú si môžu silní tohto sveta uzákoňovať v záujme upevňovania svojej moci a podmaňovania iných subjektov. Zmysel života existuje len ako mravná kategória, nie ako objektívny fenomén, akási entelecheia, a vytvára si ho samostatne sám subjekt v súlade so zameraním svojej osobnosti. Na jeho vytváraní sa podieľajú všetky stránky jeho duchovnej entity – um, citová sféra, vôľa, vrodené sklony a schopnosti

a v neposlednej miere aj úroveň morálky vrátane svedomia, preto zmysel života je v každom prípade nielen subjektívny, ale aj neopakovateľný, tak isto ako postoj k problematike božej existencie a u veriacich aj pojem samého Boha. To, samozrejme, neznamená, že zmysel života ako jedna z foriem ľudských ilúzií je náhodný mravný pojem, ktorému možno upierať význam pre jedina a ešte viac pre spoločenstvá a pre ľudstvo ako celok. Naopak, zmysel života je ako pojem zákonitý jav, sformovaný v procese vývinu ľudských kolektívov na báze rasovej, rečovej, záujmovej, konfesionálnej a inej príbuznosti, a je teda determinovaný spoločenským pudom, ktorý spolu s vrodenným egoizmom tvorí základňu sebazáchovného pudu, bez ktorého by živé bytosti neboli mysliteľné. Súčasne však reguluje človeku vrodenný egoizmus. Rozumie sa, že zmysel života ako pojem je výsadou len človeka, lebo jeho vznik je podmienený schopnosťou myslieť, pochybovať a na tomto základe túžiť po optimálnej sebarealizácii. Zo všetkých ilúzií, ktoré človek vymyslel na prekonanie strachu zo smrti, práve ilúzia naplňovania zmyslu života je najproduktívnejšia. Nebude to fráza, keď poviem, že práve ona je matkou pokroku. Túžba po šťastnom živote, túžba vytvárať krásu pre svoje potešenie a pre potešenie iných, objavovať skryté sily prírody pre uľahčenie života ľudí, zdokonaľovať životné prostriedky a životné prostredie – to všetko privedlo ľudstvo k takým fantastickým premenám, že z hľadiska neandertálc sa človek premenil na boha. Ale možno už aj v predantickkej dobe si človek uvedomoval, že izolovaný jednotlivec nemôže byť blažený, lebo nešťastie blížneho zakaľuje, ba priam ohrozuje jeho vlastné šťastie. Už antickí filozofi, napríklad Platón a Aristoteles, sa zamýšľali nad problematikou usporiadania šťastnej spoločnosti a odvtedy sa ľudstvo trápi s problematikou zmyslu života celých ľudských kolektívov. Takto sa problematika zmyslu života stáva ústredným problémom vedomia človeka aj ako individua, aj ako člena určitého kolektívu. Dostojevského mravný človek neidealizuje ani svet, ani seba a svoje možnosti, preto svoju existenciu považuje za náhodnú, nenamýšľa si, že je vďaka tajným silám prevtelenou entelesiou, ale ako človek s umom, citmi a vôľou si uvedomuje svoju zodpovednosť za stav sveta alebo aspoň svojho okolia a povinnosť prispieť k blahu ľudstva podľa miery svojich síl: „Keď už som tu, nech rozmnožím ľudské šťastie, lebo hodnota človeka sa meria tým, koľko radosti a šťastia poskytuje iným ľuďom.“ Z hľadiska takéhoto eticko-individualistického hľadiska stáva sa irelevantnou problematika metafyzického zmyslu života. Úplne ho vytláča v etickom zmysle pragmatický problém konkrétneho životného programu, ktorý už nie je podmienený vytváraním ilúzií, lebo odvekú túžbu človeka po nesmrteľnosti realizuje sám svojou činnosťou na spríjemňovanie, skrášľovanie a obšťastňovanie ľudstva, čím sa jeho život stáva súčiastkou života celého ľudstva celého ľudstva a jeho osobnosť bude mať pokračovanie v budúcich generáciách nezávisle od toho, či sa jeho meno zachová, alebo nie. A v tom spočíva nie iluzórna, ale reálna „antikoncepcia“ proti strachu pred smrťou a súčasne sa naplňa aj túžba človeka po nesmrteľnosti, samozrejme, v rámci ľudského spoločenstva, nie v metafyzickom zmysle slova.

Deficit ilúzie zmyslu života a neschopnosť vytvoriť si konkrétny životný program naplňa reflexívnym myslením obdareného človeka strachom pred smrťou a navyše ho trápi tragický pocit márnosti života. Dotieravo doliehajú naň prekliate otázky „načo žiť, keď už si uvedomil, že žiť ako zvierat je odporné, nenormálne a pre človeka nedôstojné“. Pritom vie, že na tieto otázky nemôže dostať odpoveď, čo ho priam vháňa do pazúrov smrti. Dostojevskij sa snažil pochopiť myšlienkový a vôbec psychologický proces, ktorý privádzal predstaviteľov ruskej inteligencie k samovražde. Vo svojej úvahe o samovraždách v decembrovom čísle *Spisovateľovho denníka*

v roku 1876 tvrdí, že príčinou týchto „bezodôvodných“ samovrážd je strata viery v nesmrteľnosť ľudskej duše ([1], zv. 24, 48). Ale v konkrétnej analýze psychológie samovrahov jeho vlastná úvaha odhaľuje inú príčinu dobrovoľného odchodu zo života. Dostojevskij píše: „Lež on sám úprimne hľadá (totiž hľadal, kým žil, a hľadal trýznivo) zmierenie (so životom – J. K.); chcel ho nájsť v láske k ľudstvu: 'Keď nie ja, tak ľudstvo môže byť šťastné a raz dosiahne harmóniu. Táto myšlienka by ma mohla udržať na svete', – prezrádza sa. A veru, je to veľkodušná myšlienka. Lež dotieravý názor, že život ľudstva je v podstate taký istý okamih ako jeho vlastný a že na druhý deň po dosiahnutí harmónie (ak len veríme, že je to sen dosiahnuteľný) ľudstvo sa premení na takú istú **nulu** ako on vďaka nemenným prírodným zákonom a ešte po toľkom utrpení, vynaloženom na dosiahnutie tohto sna – táto myšlienka definitívne rozhorčila jeho dušu, práve pre lásku k ľudstvu ho roztrpčila, urážala ho za celý ľudský rod a – podľa zákona odrazu ideí – zabila v ňom samu lásku k ľudstvu“ ([1], zv. 24, 48). Táto Dostojevského analýza nie je dostatočne presvedčivá z dvoch príčin. Po prvé preto, že v predchádzajúcom – novembrovom čísle *Spisovateľovho denníka* uverejnil novelu *Krotká*, v ktorej hlavná hrdinka verila v Boha i v nesmrteľnosť ľudskej duše, a predsa spáchala samovraždu, dokonca so svätým obrazom v náručí. Po druhé – a to je zvlášť závažné – Dostojevskij v záujme obhajoby svojej teórie o príčine samovrážd nedotiahol svoju analýzu do náležitého konca a zatajil, že v prípade zobrazeného samovraha „lásku k ľudstvu“ premočila egocentrická sebaláska, tá sebaláska, ktorá poznačila neskoršie vzburu Ivana Karamazova proti nespravodlivosti sveta a ktorej presvedčivým protikladom je Zosimova pokora a láska hoci aj k nedokonalému stvoreniu. Áno, Ivan Karamazov tvrdí, že sa búri proti strašnému a nezmyselnému utrpeniu ľudstva; a má pravdu, jeho vzburá je nielen logická, ale aj úplne odôvodnená, ale Dostojevskij v tomto prípade v záujme objektívnosti nezatajil ani egocentrický podtext Ivanovej vzbury, ktorý zreteľne vystupuje z jeho ľudsky pochopiteľného egocentrizmu: „Čo ma po tom, že nieto vinníkov a že všetko vyplýva jedno z druhého priamo a prosto a že to viem ... Veril som, nuž chcem vidieť na vlastné oči, a ak vtedy už budem mŕtvy, nech ma vzkriesia, lebo ak sa to odbaví bezo mňa, bude to príliš urážlivé. Ved' som netrpel na to, aby som sebou, svojimi hriechmi a utrpením pohnojil komusi budúcu harmóniu“ ([1], zv. 14, 222). Taký istý egocentrizmus bol teda motívom Dostojevského samovraha, čo dokazujú aj slová samého autora: vedomie, že ľudský rod raz pomínie, zabilo v ňom lásku k ľudstvu. Ivanova vzburá síce nevyriešila problematiku hľadania ciest k harmónii, ale aspoň obnažila úskalia života v slzavom údolí, a už tým v podstatnej miere pripravovala budúcich hľadačov správnych chodníkov k pravde a vystríhala ich pred falošnými „spasiteľmi“ ľudstva, kým samovrahova láska k ľudstvu bola len prejavom duševnej pustoty a úbohým pokusom ospravedlniť svoj chladný egoizmus. Hyperbolizovaná sebaláska nepozná súcit s cudzím utrpením.

LITERATÚRA

[1] DOSTOJEVSKIJ, F. M.: Polnoje sobranije sočinenij v tridcati tomach. Zv. 8. Leningrad, Nauka 1972 – 1988.

Prof. Juraj Kopaničák
Budovateľská 21
821 08 Bratislava
SR